

Zbiór Orzeczeń

WYROK TRYBUNAŁU (trzecia izba)

z dnia 12 września 2013 r.*

Konwencja rzymska o prawie właściwym dla zobowiązań umownych — Umowa o pracę — Artykuł 6 ust. 2 — Prawo właściwe w przypadku braku wyboru prawa — Prawo państwa, w którym pracownik „zazwyczaj świadczy pracę” — Umowa o pracę wykazująca ściślejszy związek z innym państwem członkowskim

W sprawie C-64/12

mającej za przedmiot wniosek o wydanie, na podstawie Pierwszego protokołu z dnia 19 grudnia 1988 r. w sprawie wykładni przez Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich Konwencji o prawie właściwym dla zobowiązań umownych, orzeczenia w trybie prejudycjalnym, złożony przez Hoge Raad der Nederlanden (Niderlandy) postanowieniem z dnia 3 lutego 2012 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 8 lutego 2012 r., w postępowaniu:

Anton Schlecker, działający pod firmą „Firma Anton Schlecker”,

przeciwko

Meliticie Josefie Boedeker,

TRYBUNAŁ (trzecia izba),

w składzie: M. Ilešič, prezes izby, E. Jarašiūnas, A. Ó Caoimh, C. Toader (sprawozdawca) i C.G. Fernlund, sędziowie,

rzecznik generalny: N. Wahl,

sekretarz: A. Calot Escobar,

uwzględniając pisemny etap postępowania,

rozważywszy uwagi przedstawione:

- w imieniu M.J. Boedeker przez R. de Langeo, advocaat,
- w imieniu rządu niderlandzkiego przez C. Wissels, działającą w charakterze pełnomocnika,
- w imieniu rządu austriackiego przez A. Poscha, działającego w charakterze pełnomocnika,
- w imieniu Komisji Europejskiej przez M. Wilderspina oraz R. Troostersa, działających w charakterze pełnomocników,

* Język postępowania: niderlandzki.

po zapoznaniu się z opinią rzecznika generalnego na posiedzeniu w dniu 16 kwietnia 2013 r.,
wydaje następujący

Wyrok

- 1 Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczy wykładni art. 6 ust. 2 Konwencji o prawie właściwym dla zobowiązań umownych, otwartej do podpisu w Rzymie w dniu 19 czerwca 1980 r. (Dz.U. 1980, L 266, s. 1, zwanej dalej „konwencją rzymską”).
- 2 Wniosek ten został złożony w ramach sporu pomiędzy A. Schleckerem, działającym pod firmą Firma Anton Schlecker (zwaną dalej „Schleckerem”), z siedzibą w Ehingen (Niemcy), a M.J. Boedeker, zamieszkałą w Mülheim an der Ruhr (Niemcy) i pracującą w Niderlandach, w przedmiocie jednostronnej modyfikacji miejsca świadczenia pracy przez pracodawcę i, w tym kontekście, prawa właściwego dla umowy o pracę.

Ramy prawne

Prawo Unii

Konwencja rzymska

- 3 Artykuł 3 ust. 1 konwencji rzymskiej stanowi:

„Umowa podlega prawu wybranemu przez strony. Wybór prawa jest dokonany wyraźnie lub w sposób jednoznaczny wynika z postanowień umowy lub okoliczności sprawy. Strony mogą dokonać wyboru prawa dla całej umowy lub tylko dla jej części”.

- 4 Artykuł 6 tej konwencji, zatytułowany „Indywidualne umowy o pracę”, przewiduje:

„1. Bez względu na artykuł 3, w umowach o pracę wybór prawa dokonany przez strony nie może prowadzić do pozbawienia pracownika ochrony, która przysługuje mu na podstawie bezwzględnie obowiązujących przepisów prawa, które miałyby zastosowanie zgodnie z ustępem 2 niniejszego artykułu w przypadku braku wyboru prawa.

2. Bez względu na artykuł 4 [przepisy art. 4] i w przypadku braku wyboru prawa zgodnie z artykułem 3 do umów o pracę stosuje się:

- a) prawo państwa, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę w wykonaniu umowy, i to nawet wówczas, gdy jest tymczasowo oddelegowany do innego państwa; albo
- b) prawo państwa, w którym znajduje się przedsiębiorstwo, w którym pracownik został zatrudniony, jeżeli zazwyczaj nie świadczy on pracy w jednym i tym samym państwie,

chyba że z całokształtu okoliczności wynika, że umowa o pracę wykazuje ściślejszy związek z innym państwem; w takim przypadku stosuje się prawo tego innego państwa”.

Rozporządzenie (WE) nr 593/2008

- 5 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z dnia 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I) (Dz.U. L 177, s. 6, zwane dalej „rozporządzeniem Rzym I”) zastąpiło konwencję rzymską. Rozporządzenie to stosuje się do umów zawartych począwszy od dnia 17 grudnia 2009 r.
- 6 Artykuł 8 ust. 4 rozporządzenia Rzym I, zatytułowany „Indywidualne umowy o pracę”, stanowi:
„Jeżeli ze wszystkich okoliczności wynika, że umowa wykazuje ściślejszy związek z państwem innym niż wskazane w ust. 2 lub 3, stosuje się prawo tego innego państwa”.

Postępowanie główne i pytania prejudycjalne

- 7 Melitta Josefa Boedeker była zatrudniona przez Schleckera, przedsiębiorstwo niemieckie mające wiele oddziałów w różnych państwach członkowskich Unii Europejskiej i prowadzące działalność w dziedzinie sprzedaży produktów drogeryjnych. Po okresie pracy w Niemczech od dnia 1 grudnia 1979 r. do dnia 1 stycznia 1994 r. M.J. Boedeker zawarła nową umowę o pracę, zgodnie z którą została zatrudniona jako dyrektor sprzedaży Schleckera w Niderlandach. W tym charakterze M.J. Boedeker sprawowała funkcję dyrektora Schleckera w tym państwie członkowskim w odniesieniu do około 300 oddziałów i około 1250 pracowników.
- 8 Pismem z dnia 19 czerwca 2006 r. Schlecker poinformował M.J. Boedeker między innymi, że zajmowane przez nią stanowisko dyrektora w Niderlandach zostanie z dniem 30 czerwca 2006 r. zlikwidowane, i zaproponował jej podjęcie pracy na tych samych warunkach na stanowisku dyrektora działu „rachunkowość” („Bereichsleiterin Revision”) w Dortmundzie (Niemcy), począwszy od dnia 1 lipca 2006 r.
- 9 Melitta Josefa Boedeker zaskarżyła jednostronną decyzję pracodawcy co do modyfikacji miejsca świadczenia przez nią pracy, lecz pojawiła się w Dortmundzie w dniu 3 lipca 2006 r. w celu podjęcia pracy na nowym stanowisku. Następnie w dniu 5 lipca 2006 r. zgłosiła niezdolność do pracy z powodu choroby. Począwszy od dnia 16 sierpnia 2006 r., otrzymywała świadczenie z niemieckiej kasy chorych.
- 10 W tej sytuacji M.J. Boedeker wszczęła rozmaite postępowania sądowe w Niderlandach. W ramach jednego z nich M.J. Boedeker wytoczyła między innymi powództwo przed Kantonrechter te Tiel, wnosząc, po pierwsze, o stwierdzenie, że prawem właściwym dla jej stosunku pracy jest prawo niderlandzkie, i po drugie, o rozwiązanie drugiej umowy o pracę i zasądzenie na jej rzecz odszkodowania. Orzekając co do istoty w wyroku tymczasowym, utrzymanym później w mocy przez sąd drugiej instancji, Kantonrechter te Tiel rozwiązał umowę o pracę z dniem 15 grudnia 2007 r., przyznając M.J. Boedeker odszkodowanie w wysokości 557 651,52 EUR brutto. Orzeczenie to mogło jednak uzyskać charakter ostateczny jedynie pod warunkiem, że prawo niderlandzkie zostanie uznane za prawo właściwe dla umowy o pracę. W tej kwestii, w osobnym orzeczeniu, Kantonrechter te Tiel orzekł, iż prawem właściwym jest prawo niderlandzkie.
- 11 Gerechtshof te Arnhem, do którego Schlecker wniósł apelację, utrzymał ten wyrok w mocy w odniesieniu do ustalenia prawa właściwego dla umowy, uznając, że prawo niemieckie nie mogło być zostać wybrane w sposób milcząco. Sąd ten orzekł również, że zgodnie z art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej umowa o pracę podlega prawu niderlandzkiemu, czyli prawu państwa, w którym pracownik zazwyczaj świadczył pracę w wykonaniu umowy. Sąd ten uznał, że rozmaite fakty przywołane przez Schleckera, dotyczące w szczególności przynależności do rozmaitych systemów emerytalnych, ubezpieczenia zdrowotnego i na wypadek inwalidztwa, nie pozwalają na stwierdzenie, że umowa ta wykazywała ściślejszy związek z Niemcami, tak że zastosowanie prawa niemieckiego nie znajduje uzasadnienia.

- 12 To właśnie od tego orzeczenia *Gerechtshof te Arnhem*, dotyczącego ustalenia prawa właściwego, *Schlecker* wniósł skargę kasacyjną do *Hoge Raad der Nederlanden*.
- 13 W tej sytuacji *M.J. Boedeker* wnosi o zastosowanie prawa niderlandzkiego do umowy zawartej przez strony oraz o zobowiązanie *Schleckera* do przywrócenia jej na stanowisko „osoby odpowiedzialnej za *Niderlandy*”. *Schlecker* twierdzi natomiast, że prawem właściwym jest prawo niemieckie, ponieważ całokształt okoliczności wskazuje na ściślejszy związek z Niemcami.
- 14 Jak wynika z postanowienia odsyłającego, *Hoge Raad der Nederlanden* zauważa, że w niniejszej sprawie prawo niderlandzkie oferuje pracownikowi dalej idącą ochronę przed dokonaną przez pracodawcę modyfikacją miejsca świadczenia pracy aniżeli czyni to prawo niemieckie. Sąd ten powziął zatem wątpliwość dotyczącą wykładni art. 6 ust. 2 in fine konwencji rzymskiej, która pozwala na odstąpienie od stosowania prawa określonego przez system łączników wyraźnie przewidzianych w art. 6 ust. 2 lit. a) i b) tej konwencji w sytuacji, w której z całokształtu okoliczności wynika, że umowa o pracę wykazuje ściślejszy związek z innym państwem.
- 15 W tej sytuacji *Hoge Raad der Nederlanden* postanowił zawiesić postępowanie i przedstawić Trybunałowi następujące pytania prejudycjalne:
- „1) Czy art. 6 ust. 2 konwencji rzymskiej [...] należy interpretować w ten sposób, że jeżeli w wykonaniu umowy o pracę pracownik świadczy pracę nie tylko zwykle [zazwyczaj], lecz również długotrwale i nieprzerwanie w jednym i tym samym państwie, to w każdym przypadku prawem właściwym dla tej umowy jest prawo tego państwa, nawet jeśli wszystkie pozostałe okoliczności wskazują na ścisły związek z innym państwem?
- 2) Czy dla udzielenia na pytanie pierwsze odpowiedzi twierdzącej konieczne jest, aby w chwili zawarcia umowy o pracę albo przynajmniej w chwili rozpoczęcia świadczenia pracy pracodawca i pracownik zmierzali do tego, aby praca była świadczona długotrwale i nieprzerwanie w jednym i tym samym państwie albo przynajmniej byli świadomi, że tak będzie?”.

W przedmiocie pytań prejudycjalnych

- 16 Tytułem wstępu należy sprecyzować, że zgodnie z art. 1 Pierwszego protokołu z dnia 19 grudnia 1988 r. w sprawie wykładni przez Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich Konwencji o prawie właściwym dla zobowiązań umownych (Dz.U. 1998, C 27, s. 47), który wszedł w życie w dniu 1 sierpnia 2004 r., Trybunał jest właściwy dla orzeczenia w przedmiocie niniejszego wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym. Ponadto na podstawie art. 2 lit. a) tego protokołu *Hoge Raad der Nederlanden* może zwrócić się do Trybunału z wnioskiem o rozpatrzenie w trybie prejudycjalnym pytania podniesionego w sprawie przed nim zawisłej i dotyczącego wykładni przepisów konwencji rzymskiej.
- 17 W swoim pytaniu pierwszym sąd odsyłający pyta w istocie, czy art. 6 ust. 2 konwencji rzymskiej należy interpretować w ten sposób, że nawet jeżeli pracownik świadczy pracę w wykonaniu umowy o pracę nie tylko zazwyczaj, lecz również długotrwale i nieprzerwanie w jednym i tym samym państwie, to sąd krajowy może, na podstawie art. 6 ust. 2 in fine, odstąpić od stosowania prawa państwa, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę, jeżeli z całokształtu okoliczności wynika, że istnieje ściślejszy związek pomiędzy tą umową i innym państwem.
- 18 Trybunał jest zatem proszony o dokonanie wykładni łącznika państwa, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę, w rozumieniu art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej w kontekście możliwości stworzonej przez art. 6 ust. 2 lit. a) in fine, polegającej na uznaniu za prawo właściwe dla umowy o pracę prawa państwa wykazującego najściślejszy związek z tą umową.

- 19 W kwestii tej M.J. Boedeker, rząd austriacki i Komisja uważają, że rozstrzygający w konkretnym przypadku sąd musi, dla ustalenia prawa właściwego, dokonać oceny całokształtu różnych okoliczności i elementów danej sprawy i że okres, w którym pracownik faktycznie zazwyczaj świadczył pracę, może być determinujący w ramach tejże oceny. Jeśli ustalone zostanie, że praca była przed długi okres świadczona głównie w jednym miejscu, to stwierdzenie to stanowi decydujący element dla ustalenia prawa właściwego.
- 20 Dokładniej rzecz ujmując, powołując się na art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej, M.J. Boedeker opowiada się za stosowaniem prawa niderlandzkiego, które w postępowaniu głównym daje dalej idącą ochronę przed dokonaną przez pracodawcę jednostronną modyfikacją miejsca świadczenia pracy. W tym kontekście podnosi ona między innymi, że odstępstwo przewidziane w art. 6 ust. 2 lit. a) in fine należy interpretować zawężająco i stosować, biorąc pod uwagę zasadę ochrony pracownika, na której oparty został ten przepis, celem zagwarantowania stosowania prawa materialnie najkorzystniejszego dla pracownika.
- 21 Tymczasem rząd niderlandzki podnosi, że w sytuacji, w której umowa wykazuje ściślejszy związek z innym państwem aniżeli państwo, w którym jest świadczona praca, stosować należy prawo państwa wykazującego najściślejszy związek, w postępowaniu głównym – prawo niemieckie. Rząd ten uważa, że zastosowanie do takiej umowy normy przewidzianej w art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej, nawet jeśli całokształt okoliczności wskazuje na inny system prawny, sprowadzałoby się do pozbawienia sensu odstępstwa przewidzianego w art. 6 ust. 2 in fine. Rząd ten twierdzi zatem, że stosując klauzulę derogacyjną, należy brać pod uwagę wszystkie okoliczności natury prawnej i faktycznej danego przypadku, mając na uwadze istotne znaczenie właściwego prawa zabezpieczeń społecznych.
- 22 Na wstępie należy przypomnieć, że art. 6 konwencji rzymskiej ustanawia szczególne normy kolizyjne dotyczące indywidualnych umów o pracę, stanowiące odstępstwo od norm o charakterze ogólnym, przewidzianych w art. 3 i 4 tej konwencji, dotyczących, odpowiednio, swobody wyboru prawa właściwego i kryteriów ustalania prawa właściwego w razie braku takiego wyboru (zob. podobnie wyroki: z dnia 15 marca 2011 r. w sprawie C-29/10 Koelzsch, Zb.Orz. s. 1595, pkt 34; z dnia 15 grudnia 2011 r. w sprawie C-384/10 Voogsgeerd, Zb.Orz. s. I-13275, pkt 24).
- 23 Co prawda art. 6 ust. 1 tej konwencji przewiduje, iż dokonany przez strony wybór prawa właściwego dla umowy o pracę nie może prowadzić do pozbawienia pracownika ochrony przysługującej mu na podstawie bezwzględnie obowiązujących przepisów prawa, które znajdowałyby zastosowanie do umowy w przypadku braku wyboru prawa.
- 24 Jednakże art. 6 ust. 2 konwencji rzymskiej ustanawia z kolei specyficzne łączniki pozwalające na ustalenie *lex contractus* w razie braku wyboru prawa przez strony (ww. wyrok w sprawie Voogsgeerd, pkt 25).
- 25 Łączniki te to w pierwszej kolejności łącznik państwa, w którym pracownik „zazwyczaj świadczy pracę”, ustanowiony w art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej, i pomocniczo, w braku takiego miejsca, łącznik siedziby „przedsiębiorstwa, w którym pracownik został zatrudniony”, przewidziany przez art. 6 ust. 2 lit. b) tej konwencji (ww. wyrok w sprawie Voogsgeerd, pkt 26).
- 26 Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 2 in fine, oba te łączniki nie znajdują zastosowania, gdy z całokształtu okoliczności wynika, że umowa o pracę wykazuje ściślejszy związek z innym państwem; w takim przypadku stosuje się prawo tego innego państwa (ww. wyrok w sprawie Voogsgeerd, pkt 27).
- 27 W postępowaniu głównym, co wynika z postanowienia odsyłającego, strony umowy nie dokonały wyraźnego wyboru dotyczącego stosowania określonego prawa. Ponadto strony w postępowaniu głównym nie są w sporze co do faktu, że w ramach wykonania swojej drugiej umowy o pracę, zawartej ze Schleckerem w dniu 30 listopada 1994 r., M.J. Boedeker zazwyczaj świadczyła pracę w Niderlandach przez okres ponad jedenastu lat nieprzerwanie w tym samym państwie.

- 28 Tymczasem sąd odsyłający uznaje, że wszystkie inne kryteria powiązania wskazują na ściślejszy związek z Niemcami. W konsekwencji sąd ten pragnie ustalić, czy przepisy art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej należy interpretować rozszerzająco w stosunku do art. 6 ust. 2 in fine.
- 29 Jak wynika z postanowienia odsyłającego, prawo niemieckie mogłoby bowiem być właściwe, ponieważ na ściślejszy związek z Niemcami wskazuje całokształt okoliczności, a mianowicie fakty: że pracodawca był osobą prawną prawa niemieckiego, że wynagrodzenie było wypłacane w markach niemieckich (przed wprowadzeniem euro), że ubezpieczenie emerytalne było realizowane w niemieckim zakładzie ubezpieczeń, że M.J. Boedeker nadal mieszkała w Niemczech, gdzie opłacała składki na ubezpieczenie społeczne, że w umowie zawarte były odesłania do bezwzględnie obowiązujących przepisów prawa niemieckiego oraz że pracodawca zwracał M.J. Boedeker koszty przejazdu z Niemiec do Niderlandów.
- 30 W niniejszej sprawie należy więc ustalić, czy można odstąpić od stosowania łącznika przewidzianego w art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej, jedynie gdy nie odzwierciedla on rzeczywistego powiązania [umowy z państwem], czy też również wtedy, gdy sąd stwierdzi, że umowa o pracę wykazuje ściślejszy związek z innym państwem.
- 31 W kwestii tej należy przypomnieć, że Trybunał, dokonując analizy stosunku pomiędzy normami zawartymi w art. 6 ust. 2 lit. a) i b) konwencji rzymskiej, orzekł, iż łącznik państwa, w którym pracownik „zazwyczaj świadczy pracę”, ustanowiony w art. 6 ust. 2 lit. a) tej konwencji, należy interpretować rozszerzająco, podczas gdy łącznik siedziby „przedsiębiorstwa, w którym pracownik został zatrudniony”, określony w ust. 2 lit. b) tegoż artykułu, powinien mieć zastosowanie, wyłącznie gdy sąd, przed którym toczy się postępowanie, nie jest w stanie ustalić państwa, w którym praca jest zazwyczaj świadczona (zob. ww. wyroki: w sprawie Koelzsch, pkt 43; w sprawie Voogsgeerd, pkt 35).
- 32 W związku z tym dla ustalenia prawa właściwego łącznik, za pomocą którego rozpatrywana w postępowaniu przed sądem krajowym umowa o pracę powiązana jest z miejscem, w którym pracownik zazwyczaj wykonuje swoje zadania, należy brać pod uwagę w pierwszej kolejności, a jego zastosowanie wyklucza wzięcie pod uwagę pomocniczego łącznika miejsca siedziby przedsiębiorstwa, w którym pracownik został zatrudniony (zob. podobnie ww. wyroki: w sprawie Koelzsch, pkt 43; a także w sprawie Voogsgeerd, pkt 32, 35, 39).
- 33 Inna wykładnia byłaby bowiem niezgodna z celem, do którego realizacji dąży art. 6 konwencji rzymskiej, dotyczący zapewnienia odpowiedniej ochrony pracownikowi. Jak wynika z raportu dotyczącego konwencji o prawie właściwym dla zobowiązań umownych, przygotowanego przez M. Giuliana i P. Lagarde’a (Dz.U. 1980, C 282, s. 1), celem tego przepisu jest wprowadzenie właściwszej regulacji w dziedzinach, w których interesy jednej z umawiających się stron nie są umiejscowione na tej samej płaszczyźnie co interesy drugiej strony, oraz zapewnienie [w ten sposób] odpowiedniej ochrony stronie, którą należy uważać z punktu widzenia społeczno-gospodarczego za najsłabszą stronę stosunku umownego (zob. ww. wyroki: w sprawie Koelzsch, pkt 40, 42; a także w sprawie Voogsgeerd, pkt 35).
- 34 Jako że celem art. 6 konwencji rzymskiej jest zapewnienie odpowiedniej ochrony pracownikowi, przepis ten musi gwarantować stosowanie do umowy o pracę prawa państwa, z którym umowa ta jest najściślej związana. Wykładnia ta nie musi jednakże koniecznie prowadzić, jak podkreśla rzecznik generalny w pkt 36 opinii, do stosowania we wszystkich sytuacjach prawa najkorzystniejszego dla pracownika.
- 35 Zatem, co wynika z brzmienia i celu art. 6 konwencji rzymskiej, sąd musi w pierwszej kolejności przystąpić do ustalenia prawa właściwego na podstawie specyficznych łączników zawartych w ust. 2 lit. a), względnie b) tego artykułu, które spełniają ogólny wymóg przewidywalności prawa, a zatem pewności prawa w stosunkach umownych (zob. analogicznie wyrok z dnia 6 października 2009 r. w sprawie C-133/08 ICF, Zb.Orz. s. I-9687, pkt 62).

- 36 Jednakże, jak podkreślił rzecznik generalny w pkt 51 opinii, jeżeli z całokształtu okoliczności wynika, że umowa o pracę wykazuje ściślejszy związek z innym państwem, to na sądzie krajowym spoczywa obowiązek odstąpienia od stosowania łączników określonych w art. 6 ust. 2 lit. a) i b) konwencji rzymskiej i zastosowania prawa tego innego państwa.
- 37 Z orzecznictwa Trybunału wynika bowiem, że sąd krajowy może wziąć pod uwagę inne elementy stosunku pracy, jeżeli okaże się, iż elementy dotyczące jednego z łączników określonych w art. 6 ust. 2 konwencji rzymskiej prowadzą do stwierdzenia, że umowa wykazuje ściślejszy związek z innym państwem niż zostało to wyznaczone zgodnie z łącznikami zawartymi w art. 6 ust. 2 lit. a), względnie b) tej konwencji (zob. podobnie ww. wyrok w sprawie Voogsgeerd, pkt 51).
- 38 Wykładnia ta jest także zgodna z brzmieniem nowego przepisu określającego normy kolizyjne dotyczące umów o pracę, wprowadzonego rozporządzeniem Rzym I, który to przepis nie ma jednakże zastosowania w sprawie głównej *ratione temporis*. Zgodnie bowiem z art. 8 ust. 4 tego rozporządzenia, jeżeli ze wszystkich okoliczności wynika, że umowa wykazuje ściślejszy związek z państwem innym niż wskazane w ust. 2 lub 3 tego artykułu, stosuje się prawo tego innego państwa (zob. analogicznie ww. wyrok w sprawie Koelzsch, pkt 46).
- 39 Z powyższego wynika, że na sądzie odsyłającym spoczywa obowiązek przystąpienia do ustalenia prawa właściwego dla umowy w oparciu o łączniki zdefiniowane w art. 6 ust. 2 *in principio* konwencji rzymskiej, a w szczególności w oparciu o określony w art. 6 ust. 2 lit. a) łącznik miejsca, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę. Niemniej jednak, zgodnie z ostatnim fragmentem tego samego ustępu, w przypadku gdy umowa jest ściślej związana z państwem innym aniżeli państwo, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę, należy odstąpić od stosowania prawa państwa miejsca świadczenia pracy i stosować prawo tego innego państwa.
- 40 W tym celu sąd odsyłający musi wziąć pod uwagę całokształt okoliczności charakteryzujących stosunek pracy i ustalić, która bądź które z nich są według jego oceny najważniejsze. Jak podkreśliła Komisja i jak wskazał rzecznik generalny w pkt 66 opinii, sąd orzekający w konkretnym przypadku nie będzie jednak mógł automatycznie dojść do wniosku, że należy odstąpić od stosowania normy ustanowionej w art. 6 ust. 2 lit. a) konwencji rzymskiej z tego tylko powodu, że inne istotne okoliczności – poza rzeczywistym miejscem pracy – ze względu na liczbę tych okoliczności wskazują na inne państwo.
- 41 Pośród ważnych elementów wskazujących na powiązanie należy natomiast wziąć pod uwagę w szczególności państwo, w którym pracownik najemny płaci podatek dochodowy, oraz państwo, w którym ów podatnik należy do systemu zabezpieczenia społecznego oraz do rozmaitych systemów emerytalnych, ubezpieczenia zdrowotnego i na wypadek inwalidztwa. Ponadto sąd odsyłający musi również uwzględnić całokształt okoliczności danej sprawy, takich jak między innymi elementy związane z określeniem wynagrodzenia i innych warunków pracy.
- 42 Z powyższego wynika, że art. 6 ust. 2 konwencji rzymskiej należy interpretować w ten sposób, że nawet jeżeli pracownik świadczy pracę w wykonaniu umowy o pracę zazwyczaj, długotrwale i nieprzerwanie w tym samym państwie, to sąd krajowy może, na podstawie art. 6 ust. 2 *in fine*, odstąpić od stosowania prawa państwa, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę, jeżeli z całokształtu okoliczności wynika, że istnieje ściślejszy związek pomiędzy tą umową i innym państwem.
- 43 W tych okolicznościach nie ma potrzeby udzielania odpowiedzi na drugie pytanie prejudycjalne.
- 44 W świetle całokształtu powyższych rozważań na pytanie pierwsze należy odpowiedzieć, że art. 6 ust. 2 konwencji rzymskiej należy interpretować w ten sposób, że nawet jeżeli pracownik świadczy pracę w wykonaniu umowy o pracę zazwyczaj, długotrwale i nieprzerwanie w tym samym państwie, to sąd krajowy może, na podstawie art. 6 ust. 2 *in fine*, odstąpić od stosowania prawa państwa, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę, jeżeli z całokształtu okoliczności wynika, że istnieje ściślejszy związek pomiędzy tą umową i innym państwem.

W przedmiocie kosztów

- ⁴⁵ Dla stron w postępowaniu głównym niniejsze postępowanie ma charakter incydentalny, dotyczy bowiem kwestii podniesionej przed sądem odsyłającym, do niego zatem należy rozstrzygnięcie o kosztach. Koszty poniesione w związku z przedstawieniem uwag Trybunałowi, inne niż koszty stron w postępowaniu głównym, nie podlegają zwrotowi.

Z powyższych względów Trybunał (trzecia izba) orzeka, co następuje:

Artykuł 6 ust. 2 Konwencji o prawie właściwym dla zobowiązań umownych, otwartej do podpisu w Rzymie w dniu 19 czerwca 1980 r., należy interpretować w ten sposób, że nawet jeżeli pracownik świadczy pracę w wykonaniu umowy o pracę zazwyczaj, długotrwale i nieprzerwanie w tym samym państwie, to sąd krajowy może, na podstawie art. 6 ust. 2 in fine, odstąpić od stosowania prawa państwa, w którym pracownik zazwyczaj świadczy pracę, jeżeli z całokształtu okoliczności wynika, że istnieje ściślejszy związek pomiędzy tą umową i innym państwem.

Podpisy